

DEMOKRASİ VE DİL İLİŞKİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yücel Demirer*

Geliş Tarihi / Received: 25 Mart 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 8 Nisan 2025

Demirer, Yücel. (2025). Demokrasi ve Dil İlişkisi Üzerine Düşünceler. Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 87, (Yaz 2024), ss: 69-75

69

Demokrasi ve dil arasındaki ilişki, analitik doğurganlığı ile daima ilgi odağında olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca, dilin farklı gelişkinlikteki örnekleri bir yandan iletişimin en temel taşıyıcısı olma işlevini yürütürken, diğer yandan üzerinde farklı tercih ve yönelimlerin müzakere edildiği bir zemin olmayı sürdürmüştür. Kesintisiz bir biçimde süren ve siyasal mücadeleyi de içeren müzakere sürecinin en önemli ürünü, düşünce dünyamıza yön veren kavramların oluşumu ve bunların günlük kullanım içindeki dönüşümü olmuştur. İçinden geçilen dönemin egemen gücünün kendi hegemonik varlığını sürdürmek ve hatta mutlaklaştırmak için attığı adımlar, hem iktidar sahipleri ve hem de ona karşı duranlar tarafından demokrasiye ilişkin kavramların güncelleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu kısa yazı, yukarda değinilen çerçeve içinde, “demokrasi” kavramının siyasal ihtiyaçlar doğrultusundaki kullanımına ve istismarına ilişkin sesli düşünme notlarından oluşmaktadır. Kavramın algı yönetimini hedefleyen ve çağımızda pek çok örneğine rastlanan çarpıtılma örnekleri, kaçınılmaz olarak düşünme hattını dil ve siyaset arasındaki ilişkinin temel dinamiklerinden başlatmayı gerektirmektedir.

* Doç. Dr., yuceldemirer@gmail.com.

Harold N. Lee, 3 Nisan 1942 günü ABD Güney Eyaletleri Felsefe ve Psikoloji Derneği Konferansında yaptığı konuşmaya şu sözlerle başlamıştır:

“Kelimeler, kelimelerin kullanılması gerektiği gibi kullanıldıklarında düşüncenin araçlarıdır. Uygun kullanımları ihmal edildiğinde düşüncenin efendisi olurlar.”

Konuşmasının devamında sözlerini şu şekilde sürdürür:

“Kelimelerin kullanılışının yanlış ya da hataya neden olması şu iki nedenden birinden kaynaklanır... Onları fazla ciddiye alarak ve sadece işaret ve simgeler olduklarını unutarak yanlış kullanabiliriz. Ayrıca bunun tam aksini yaparak, sembolik doğalarının altını gerektiğinden daha kuvvetli çizerek, dikkatimizi onların neyi sembolize ettiklerinden çok kendilerine yöneltmek de aynı hatayı işleyebiliriz.” (Lee 1942: 625-626).

Lee'nin kelime ve kavramın kendisi ile taşıdığı anlam arasındaki ayrımı dikkat çeken uyarısı, George Orwell'in edebi metne ustalıklı yedirdiği bir başka boyutla, bağlamın siyasallığı ile tamamlanmıştır. George Orwell'in aklımızda hep kalacak olan 1984 romanı, baskıcı toplumun inşasında dilin oynadığı role tutulan estetik ışığın en iyi örnekleri arasında sayılır.¹ Baskıcı bir rejimde siyasal iktidarı elinde bulunduran gücün dili bir silah olarak kullanarak nasıl toplumsal gerçeklik algısını belirlediğini, nasıl yapay olanı gerçeklik yerine geçirerek zihinlere müdahale ettiğini sergileyen bu roman, kelimelerin anlamlarındaki ve buna paralel olarak da zihinsel algı kapasitelerindeki daralmaya ve buna yapılan politik müdahaleye ışık tutan bir metindir. Romandan süzülen, “tarihi kontrol eden bugünü de kontrol eder” düşüncesine paralel olarak metin boyunca gerçek anlamlarının tersine kullanılan ifadeler ve ezber bozan “kelime görevlendirmeleri” düşünce-dil-siyaset ilişkisini anlamayı arzu edenlere yararlı bir düşünsel arka plan perspektifi sağlamaktadır.

Bir kelimenin etimolojik kökeni ile taşıdığı güncel anlam arasındaki bağın hegemonya ilişkileri etkisinde ve siyasal gündeme paralel olarak belirlenmesini ya da daha genel bir deyişle politik iradenin dil üzerine etkisini abartılı bulanlara yanıt Susan Sontag'dan ve politikanın merkezinde yer almayan bir alandan, hastalık algısı bağlamından gelmiştir. Klasik romanlardan örneklerle “tüberküloz”, “kanser” gibi öldürücü hastalık isimlerinin kullanılmasından nasıl ısrarla kaçınıldığını vurgulayan Sontag, bir yandan kavramların

bizatihi değer yüklenme sürecini örneklendirirken, diğer yandan siyasal iktidar sahiplerinin dile yaptığı Orwelian politik yatırımların ürettiği sonucu sağlık alanının diliyle açıklamıştır (Sontag 1983: 10). Sontag'ın incelediği romanlarda “tüberküloz” ve “kanser” gibi kelimeler kullandırılmayan roman kahramanları, kelimenin dönem ve ortama göre nasıl sadece anlam taşıyan araç olmaktan çıkıp anlamın kendisi olmaya başladığına ve algının kavramın kendisinden çok kavramın formu üzerinden inşa edilebilmesine iyi birer örnek teşkil etmektedir.

Demokrasi kavramının anlam ve işlevindeki değişim yukarda değinilen dinamiklerden payını almış ve kavramın güdümlü anlamlarının etkisi tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Anlamı üzerinde kapsamlı bir uzlaşma bulunmayan demokrasi kavramı üzerinde yürütülen tartışmaların tarihi, en az kavramın kendisi kadar eskidir. Kelimenin kökeni antik Yunan uygarlığına dayanmakta ve halk tarafından yönetim anlamı taşımaktadır. Etimolojik kökeninde “demokratia” “demos” (halk) ve “kratos-kratia” (düzen, iktidar) kavramları bulunan demokrasi, ansiklopedilerde genellikle “halkın, halk tarafından ve halk için yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır. Hemen her tanımın demokrasinin olmazsa olmazı olarak altını çizdiği noktalar, hukuk düzeni, özgür seçimler, ifade ve basın özgürlüğü ve azınlık haklarıdır. “Çoğunluğun diktatörlüğü” ilkesi altında doğrudan demokrasi ve ondan daha sık olarak da temsili demokrasiden bahsedilmektedir. Kavrama ilişkin not edilmesi gereken bir başka boyut demokrasi ve özgürlük kavramlarının birbiri yerine sıkça kullanılıyor olmasıdır ki bu durum yaygın olarak yapılan bir yanıltır. Aslında demokrasi özgürlüğün kendisi olmak yerine, özgürlüğü getirecek ve sürekli kılacak kurum ve yöntemlerin oluşturulması, canlı ve işlevli kılınmasına ilişkin süreci betimlemektedir.

Demokrasinin genel bir tanımının yapılması mümkün olsa da, ayrıntılara inildiğinde bu kritik kavramın algılanma biçimi farklılaşmaktadır.² Bu farklılığın ve hatta kafa karışıklığının temel nedeni kavramın “liberal demokratik” versiyonunun onun diğer versiyonlarını gölgede bırakan hâkimiyetidir. Bu yaklaşımın temelinde de bir “toplum sözleşmesi” anlayışı yatmaktadır. Buna göre uyum halinde bir toplumsal ve siyasal yaşam için vatandaşlar, haklarının bir bölümünden vazgeçip bunlar üzerindeki tasarruf yetkilerini meşru kabul edilen yöntemlerle seçilmiş temsilciler üzerinden kurulan bir kamusal iradeye teslim etmektedirler. Doğrudan katılım yerine temsiliyeti öne çıkaran bu anlayışta kurumsallaştırılmış fren ve denge mekanizmaları ile iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi başat bir yere sahiptir.

Deneyimden deneyime ağırlığı değişmek kaydıyla plebisiter yöntemlere de yer verilen bu hattın özellikle çağcıl örneklerinde, karar alma süreçlerinde oydaşma düzeyini artırma çabasının da başat bir önemi mevcuttur. Oydaşma demokrasisinin temelinde oya sunulan tez ya da tezlerden kazananının uygulanması yerine, mümkün olan en geniş katılım ile bir ortak görüş oluşturulması fikri yatmaktadır. Siyasal ve kültürel birikimle yakından ilişkili olan oydaşma bağlamında akla gelen ülkelerden bazıları İsviçre, Belçika ve Hollanda'dır. İslam geleneğindeki –katılım ulema ile sınırlı olsa da– *icma* kurumu da buna örnek olarak verilebilir. Siyasal çoğulculuk, yasa önünde eşitlik, insan hakları, sivil toplum kuruluşları yoluyla temsiliyet gibi genel doğrulara bitişik bir söylemle gündeme gelen egemen liberal demokrasi, meşru yönetim tarzının son durağı olarak tanımlansa da geride bıraktığımız yüzyılın özellikle ikinci yarısında ortaya çıkan ve bunun aksine bir görünüm sergileyen olgular bu kanaati sorgulatmaktadır.

Liberal demokrasi anlayışına yapılan eleştirilerin önemli bir bölümü, “siyasal aktör” kategorisinin siyasal süreçteki etkisini aynılaştıran ve bu bağlamda da eşitsizlikçi zemini göz ardı eden tutuma yöneliktir. Bu bağlamda akla gelen ve güncel sorunlardan beslenen tartışma çerçevelerinin en başında sınıfsal ayrımlar ve ekonomik güç ilişkileri, etnik ayrımlar, göçün sosyal etkileri ve benzerleri yer alır. Bahsedilen ve bunlara benzer etkenlerle siyasal sürece yapılan etki düzeylerinin kişiden kişiye ve ortamdaki ortama farklılaşmasının ihmal edilmesi eksikliği, liberal demokrasiye yapılan bir dizi eleştirinin temelinde yatmaktadır.

Bir diğer eleştiri hattının ekseninde demokratik sürecin getirdiği “yabancılaşma” boyutu öne çıkmaktadır. Bu eleştirilerin üzerinde birleştiği nokta “temsili” yöntemlerin ve mekanik denetleme mekanizmalarının yarattığı insansızlaşma ve siyasal sürecin öznesi olan insanın yerini sistemin hegemonyasına bırakması durumudur. Başta ölçek problemi olmak üzere birtakım nesnel ve ihmal edilemeyecek eksikleri olsa da, “doğrudan demokrasi”nin değerinin her an akılda tutulması gerektiği uyarısı bu eleştirilerin ortak paydasıdır.

Bir başka önemli eleştiri noktası özel mülkiyet ortamında bilginin akışı üzerinde önemli kontrol etkisi olan ve kamuoyu oluşturma sürecinde kritik öneme sahip girdiyi sağlayan basın-medyanın eşitsizlikçi zemini ve sermaye egemen yapısıyla ilgilidir. Artan nüfus ve hızı durmadan artan gündelik yaşam içinde basın organlarının bilgi akışındaki yeri ve patron-sınıf çıkarlarını yansıtmaya eğilimi önemli bir eleştiri konusudur.

Demokrasi kavramının güdümlü bir biçimde tanımlanması ve kullanımı konusunda yapılan eleştirilerin bir diğer grubu da, demokratik işleyişin motoru olarak katılım düzeyinden çok kurum ve kavramların öne çıkarılmasıdır. Bir başka deyişle, demokratik sürecin aktif bileşenleri olan sınıfların varlığının ve sınıf savaşımının göz ardı edilmesinde olduğu gibi, demokrasi mücadelesi verilen toplumsal zemindeki eşitsizliklerin dikkate alınmamasıdır. “Sosyalist demokrasi” kavramı liberal-parlamentar demokrasiye getirilen en sistemli ve kapsamlı eleştiri olarak yukardaki eleştiri hatlarını da içermektedir. Parlamentar katılımın öne çıktığı modeller yerine işyeri ekseninde örgütlenen sovyetler üzerinden bir katılımı öne çıkaran bu seçeneğin nirengi noktasında doğrudan katılım yöntemlerinin ve geri çağırma mekanizmalarının daha yoğun kullanımı yatmaktadır.

Spesifik olarak bu alana yoğunlaşan yetkin çalışmalardan biri olan *Marxism and Democracy* başlıklı yapıtında Macar akademisyen Arthur Kiss sosyalist demokrasi kavramını açıklarken demokrasi kavramının gelişiminde üç önemli aşamaya işaret etmiştir (Kiss, 1982). İlk grup demokrasi yorumunu Aristo ve Platon üzerinden başlatan Kiss, bu çerçeve içinde demokrasinin bir “yönetim biçimi” olması durumuna ve mülk sahibi elitin siyasal iktidarı demek olan oligarşik yönetimin aksine mülksüz çoğunluğun rejimi olmasına vurgu yapmıştır. Bu yaklaşımıyla, çok sonraları ortaya çıkacak jakoben demokrasi deneyimlerini açıklamak için de bir zemin oluşturmuştur. İkinci demokrasi tanımlamasında karşımıza “burjuva demokrasisi”ni çıkaran yazar, Spinoza ve Alexis de Tocqueville gibi düşünürler üzerinden burjuva sınıfının ideolojik temsilinin temel dinamiklerini tartışıp ve özellikle kitlelerin rolünü temsilci seçimi ile sınırlayan daraltıcı yorumları gözler önüne sermiştir. Üçüncü olarak sosyalist demokrasi kavramını tartışan Kiss, temel ayırım noktası olarak kapitalist ve sosyalist toplumlardaki sınıfsal dinamiklerin farklılığına dikkat çekmiştir. Bu noktada özellikle kapitalist toplumlarda demokratik mekanizmalarda aktif olma sürecinin önündeki görünmez engelleri ve sınıf eksenli etkileri tartışmıştır. Ayrıca verili sınıfsal yapıyı ve sınıflar arasındaki çelişkiyi dikkate almayan genel demokrasi tanımlarının işlevsizliği üzerinde durmuştur.

Demokrasi kavramının tanımları arasındaki fark, aynı zamanda kavramın güdümlü kullanımlarına da yol açmıştır. Carl Becker’in çok önceleri, 1941’de belirttiği gibi, demokrasi kavramı manipülasyona açık, içi işe nasıl geliyorsa öyle doldurulma eğiliminde olunan bir torba halini almış bulunmaktadır (Becker 1941: 4, aktaran Ranney & Kendall 1951: 430). Bu durumun hem tarihsel hem de güncel pek çok örneği mevcuttur. Örneğin Irak’a yapılan

saldırı ve işgalin bu ülkeye demokrasi götürmek şeklinde nitelenmesi en önemli örneklerden biri olmuştur.³ Bu tür örnekleri çoğaltmak çok da zor değildir. ABD'nin başkanlığı altında Birinci Dünya Savaşı'na girdiği Woodward Wilson, emperyalist savaşları dünya düzleminde demokrasiyi yaymak şeklinde açıklamaktaydı.

Bir dilbilimci olarak demokrasi kavramının gelişimi ve çarpıtılma biçimleriyle yakından ilgilenen Noam Chomsky, 1996 ve 2001'de Hindistan'a gittiğinde demokrasi, dünya düzeninin yapısı ve toplumda entelektüellerin rolünü de içeren konularda konuşmalar yapmıştır. Bu ilgi çekici konuşmalarından birinde yaptığı şu yorum demokrasi konusunda dil ve söylem arasındaki farkı yetkin bir biçimde göstermiştir: “Mevcut dönem, bildiğiniz gibi, genellikle demokrasi ve piyasaların benzeri görülmemiş bir şekilde geliştiği bir dönem olarak tanımlanıyor. Bu genel konu hakkındaki kendi bakış açımı açıklayarak başlayayım. Bana göre, mevcut dönemin en çarpıcı özelliği demokrasi ve piyasaların gelişmesi değil, demokrasiye, insan haklarına ve hatta piyasalara yönelik büyük bir saldırdır.” Bu saptamasına eklediği “Demokrasi, siyasi söylemin pek çok diğer terimi gibi, son yıllarda o kadar kötüye kullanıldı ki neredeyse işe yaramaz hale geldi.” yorumu demokrasi bağlamında dil kullanımının, bir başka deyişle, demokrasi ve dil arasındaki ilişkinin bir iletişim konusu olmaktan çok ideolojik eksenli bir belirlenim olduğunu gözler önüne serdiği gibi, üzerine düşünülmesi gereken bir çelişkiye de işaret etmiştir (Chomsky 2014: 39-64).

DİPNOTLAR

- 1 Orwell'in dil-siyaset ilişkisine dikkat çektiği çalışmaları içinde 1946 tarihinde yazdığı “Politics and the English Language” başlıklı makalesine özellikle dikkat çekmek isterim. http://www.george-orwell.org/Politics_and_the_English_Language/0.html (22.03. 2025).
- 2 Bu kısa metinde demokrasi kavramının gelişim tarihinin kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesi mümkün değildir. Demokrasinin dokuz ayrı modelini ve demokrasi kuramının gelişimini tartışan yetkin bir çalışma için bkz. Held 1987.
- 3 Yanı başımızdaki bu insan eliyle üretilmiş felaket konusunda önemli bir kaynak için bkz. Chomsky 2006.

KAYNAKÇA

- Becker, C. (1941). *Modern Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Chomsky, N. (2006). *Failed States: The Abuse of Power and the Assault on Democracy*. New York: Metropolitan Books.
- Chomsky, N. (2014). *Democracy and Power: The Delhi Lectures*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Held, D. (1987). *Models of Democracy*. Stanford: Stanford University Press.
- Kiss, A. (1982). *Marxism and Democracy*. Translated by Peter Tamasi and Ivan Sellei. Budapest: Akademiai Kiado.
- Lee, H. N. (1942). "The Use and Abuse of Words." *The Journal of Philosophy*, Vol 39, No. 23. 625-630.
- Ranney, A. & Willmoore, K. (1951). "Democracy: Confusion and Agreement" *The Western Political Quarterly* Vol 4. No 3. s. 430-439.
- Sontag, S. (1983). *Illness as Metaphor*. London: Penguin.